

УДК 341.1

DOI <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2020-2.26>

У. З. Коруц, кандидат юридичних наук,
начальник відділу міжнародних зв'язків
Тернопільського національного економічного університету

ПРОПАГАНДА ЯК ЗЛОЧИН У РІШЕННЯХ МІЖНАРОДНИХ КРИМІНАЛЬНИХ СУДІВ І ТРИБУНАЛІВ

У статті обгрунтовано, що в сучасному світі пропаганда війни продовжує мати серйозний вплив на мир і безпеку людства в епоху демократії, і мало що дозволяє припустити, що в майбутньому її використання зменшиться. Автор відзначає, що науковцями проаналізовано дуже мало джерел міжнародного права, що забороняють пропаганду війни, тоді як правозахисники та неурядові організації приділяли мало уваги потенціалу, який вони представляють для реалізації мети миру.

Досліджено, що в міжнародній правовій практиці є випадки, коли автори та безпосередні виконавці пропагандистських акцій притягувались до відповідальності за злочини проти людяності. У проаналізованих судових рішеннях акцентовано увагу, що пропаганда мала як посилюючий, так і стимулюючий ефект. Проаналізовано, зокрема, рішення у справі Нахімана, що вважається «найважливішим рішенням щодо законів про підбурювання в контексті міжнародного кримінального права після рішення Нюрнберзького трибуналу.

Зауважено, що сучасні міжнародні кримінальні трибунали слідують прикладу військових трибуналів Другої світової війни. Однак поширеність пропаганди в судових рішеннях міжнародного кримінального судочинства часто не відповідає доказовій основі, представленій обвинуваченням у конкретних судових процесах, що ускладнює доведення причинності, причинно-наслідкового зв'язку пропаганди в ході таких судових процесів.

У судових рішеннях акцентується увага на необхідності елементу actus reus – це вчинене особою протиправне вольове діяння (дія чи бездіяльність); щодо причинності, то сторона обвинувачення має довести, що дії особи були закономірною та безпосередньою причиною небезпечних наслідків.

Автор зауважує, що притягнення до міжнародної відповідальності стало можливим лише після того, як було доведено причинно-наслідковий зв'язок (як, зокрема, у справі Нахімана між сюжетом RTLM та масовими вбивствами представників народності тутсі ополченнями, підбуреними на такі дії.

Ключові слова: міжнародне кримінальне право, Міжнародні кримінальні трибунали, судові рішення, пропаганда, міжнародний злочин, actus reus.

U. Z. Koruts. Propaganda as a crime in the decisions of the international criminal courts and tribunals

The article substantiates that in the modern world, the propaganda of war continues to have a serious impact on the peace and security of humanity in an era of democracy, and there is little to suggest that its use will diminish in the future. The author notes that scientists have analyzed not a lot of sources of international law that prohibit war propaganda, while human rights defenders and non-governmental organizations have paid little attention to the potential they represent for achieving the goal of peace.

It has been researched that in international legal practice there have been cases where authors and direct perpetrators of propaganda actions have been held responsible for crimes against humanity. The judgments analyzed emphasized that propaganda had both a reinforcing and a stimulating effect. In particular, the decision in the Nahiman case, considered to be the “most important decision on incitement laws in the context of international criminal law, following the decision of the Nuremberg Tribunal, is analyzed.

It is noted that modern International Criminal Tribunals follow the example of World War II military tribunals. However, the prevalence of propaganda in International Criminal Court judgments is often inconsistent with the evidence presented by charges in specific lawsuits, which complicates the proving of causation and propaganda in such litigation.

In judgments, attention is drawn to the need for the actus reus element - a person's unlawful willful act (act or omission), as regards causation, the prosecution party must prove that the actions of the person were a natural and direct cause of the dangerous consequences.

The author points out that international liability was only possible after a cause and effect relationship had been established (such as in the Nahiman case, between the RTLM plot and the massacres of Tutsi nationals by such militias.

Key words: international criminal law, international criminal tribunals, court decision, propaganda, international crime, actus reus.

Постановка проблеми. У сучасному світі пропаганда війни продовжує мати серйозний вплив на мир і безпеку людства в епоху демократії, і мало що дозволяє припустити, що в майбутньому її використання зменшиться. Таким чином, постає завдання враховувати як існуючі, так і проектні положення міжнародно-правових документів з метою зменшення та усунення її впливу.

© У. З. Коруц, 2020

На початку XXI століття пропаганда відіграє вагомий роль у плануванні подальших воєн у контексті «війни з терором»: спрямована на увічнення ідеї екзистенційного конфлікту, в якому протилежні сторони нерозривно розділені, і для миру немає партнера. Лаутерпахт зазначив, що «у формувальний період Міжнародного права, характерною рисою якого є часта відсутність чіткої лінії розмежування між воєнним станом та станом миру між народами, звернення урядів до революційної пропаганди за кордоном не було рідкісним явищем» [1].

Відсутність такої лінії розмежування між державами війни та миру знову є характерною рисою сучасних міжнародних відносин, коли уряди часто звертаються до пропаганди війни, спрямованої як на вітчизняну, так і на іноземну аудиторію, що служить для увічнення думки про те, що війна неминуча, спираючись на посилені побоювання, для того щоб тримати світ у постійному стані підготовки до агресії.

У міжнародному праві є три чіткі аспекти заборони пропаганди війни, кожен з яких значною мірою перетинається з іншими. Відповідальність держави за утримання від пропаганди війни, вперше викладена в Конвенції про використання радіомовлення в інтересах миру 1936 р., підтверджується неодноразовими резолюціями та деклараціями Генеральної Асамблеї, а також Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, який зобов'язує держави-учасниці приймати законодавство, що не тільки забороняє окремим особам брати участь у пропаганді війни, а й самим урядам.

Однією з визначальних характеристик місця заборони пропаганди війни у міжнародному праві натеper є той факт, що в дискурсі про значення та масштаби заборони майже виключно переважають держави. Науковцями проаналізовано дуже мало джерел міжнародного права, що забороняють пропаганду війни, тоді як правозахисники та неурядові організації приділяли мало уваги потенціалу, який вони представляють для реалізації мети миру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика пошуків теоретико-методологічного, практичного обґрунтування пропаганди війни знайшла своє відображення в роботах зарубіжних учених, зокрема Герша Лаутерпахта, Річарда Ешбі Вілсона., Елізабет Довней, Діани Орендліхер та в судових рішеннях Міжнародних Кримінальних Трибуналів та Судів.

Мета статті – дослідження та аналіз пропаганди війни як злочину в рішеннях Міжнародних Кримінальних Судів та Трибуналів.

Виклад основного матеріалу. Міжнародно-правове закріплення пропаганди війни відбулося вже за наслідками Другої світової війни в 1947 році. Так, Генеральна асамблея ООН розробила та прийняла Резолюцію № 110 про «Заходи, які повинні бути прийняті проти пропаганди і розпалювачів нової війни», відповідно до якої «ООН засуджує будь-яку форму пропаганди в незалежності від того, в якій вона ведеться та як, що має на меті створити або посилити загрозу миру або спричиняє акт агресії» [2]. Таке саме закріплення осуду пропаганди війни отримав і в Статуті ООН, а пізніше – у VI Нюрнберзькому принципі, який розкривається в тому, що «злочини, які караються за міжнародним правом, це злочини проти миру:

- планування, підготовка, розв'язання або ведення агресивної війни або війни внаслідок порушення міжнародних угод та договорів;
- участь у загальному плані або змові, спрямованих на здійснення будь-яких з дій, згаданих вище» [3; 1].

У цьому контексті доцільно навести точку зору М.В. Буроменського, який акцентує увагу на становленні міжнародного кримінального права, яке безпосередньо пов'язане з прийняттям статутів міжнародних кримінальних судових органів: Статуту Міжнародного трибуналу по Руанді, Статуту Міжнародного трибуналу по колишній Югославії, Римського Статуту МКС. У цих актах закріплено юрисдикцію трибуналів стосовно чітко визначеного переліку злочинів, сформульовано склади таких злочинів і визначено кримінально-процесуальні та кримінально-виконавчі процедури притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності [3].

Слід мати на увазі, що в міжнародній правовій практиці є випадки, коли автори та безпосередні виконавці пропагандистських акцій притягувались до відповідальності за злочини проти людяності.

Пропаганда мала як посилюючий, так і стимулюючий ефект, як було зазначено в *рішенні справи Каїшема та Рузіндана*: «Жорстокість, з якою зловмисники вбивали, поранили та нівечили своїх жертв, свідчить про те, що розкручена на Руанді пропаганда мала бажаний ефект, а саме знищення населення тутсі» [4]. Судове рішення, яке надало найбільшого значення пропаганді в поясненні геноциду в Руанді, було винесене у справі проти *Фердинанда Нахімана, Жан-Боско Барайягвіза, Хассан Нгезе*, також відомої як «Медіа-суд» [5]. Міжнародна правознавець Діана Орендліхер заявила, що вирок Нахімана вважається «найважливішим рішенням щодо законів про підбурювання в контексті міжнародного кримінального права після рішення Нюрнберзького трибуналу більш ніж п'ятдесят сім років до того» [6]. Всі обвинувачувані в «Медіа-суді» були власниками великих руандійських ЗМІ перед геноцидом. Фердинанд Нахімана та Жан-Боско Барайягвіза були міністрами та засновниками незалежної радіостанції «Вільне радіо і телебачення тисячі пагорбів» (Radio Télévision Libre des Mille Collines, RTLM). Хассан Нгезе був власником і редактором газети «Кангура» (руанд. «розбуди інших»), широко розповсюдженої в Руанді до 1994 року.

Усі троє були засуджені за безпосереднє вчинення геноциду внаслідок їхніх керівних посад у RTLM та «Кангурі» та їхньої відповідальності за публікації та радіопередачі на основі того, що «редактори

та видавці, як правило, несуть відповідальність за засоби масової інформації, які вони контролюють» [7]. Орендліхер пояснює: «судова палата фактично розглядала самих «Кангуру» та RTLМ як винуватців геноциду та засуджувала підсудних унаслідок їхніх відносин до відповідних органів масової інформації» [8].

На відміну від цього, наслідки провокуючої пропаганди були основою в судовому рішенні судової палати МКТР щодо Нахімана. У розділі фактичних висновків про передачі RTLМ, у цій справі було визначено три типи доказів, що пов'язували трансляції радіостанції з геноцидом. По-перше, деякі особи-тутсі, згадані поіменно в передачах до і після 6 квітня 1994 року, згодом були вбиті. У рішенні також посилаються на показання одного з очевидців, який повідомив, що на вулиці на нього напав зловмисник, який посилався на антитутський вміст передач RTLМ (§ 479). Нарешті, зв'язок між трансляціями та вбивствами був знайдений у загрози, відчутій особами, які були названі в ефірах RTLМ [9].

Незважаючи на переконання, загальноприйняте у МКТР та в журналістських та правозахисних колах про те, що провладне радіо та преса були переповненими щоденними закличками до геноциду в 1994 році, обвинувачення не представило переконливі докази геноциду *mens rea* в справі Нахімана.

Апеляційна палата у справі Нахімана визначила ці лакуни в доказах і постановила, що «немає жодних доказів того, що апелянт Нахімана брав активну участь у трансляціях після 6 квітня 1994 р., які підбурювали геноцид. Більше того, в офіційних протоколах не було жодних доказів того, що Нахімана до 6 квітня 1994 року давав вказівки журналістам RTLМ щодо підбурювання вбивства тутсі». виправдавши Нахімана за звинуваченням у підбурюванні геноциду, Апеляційна палата відхилила докази Судової палати про зв'язок між трансляціями RTLМ та актами геноциду, оголосивши такі докази «як мінімум хиткими». Тим не менш, засудження Нахімана за пряме та публічне підбурювання до скоєння геноциду як незакінченого злочину, який не потребує доказів причинного зв'язку, було підтримано Апеляційною палатою.

У рішенні Нахімана Судова палата МТР надала авторитетну основу для цих пропозицій. Визначивши, що «є обґрунтування адаптації застосування міжнародних стандартів, які розвинули для захисту права уряду на захист від розпалювання насильства з боку інших проти нього, а не підбурюванням до насильства від свого імені проти інших» [11]. Сучасні міжнародні кримінальні трибунали слідують прикладу військових трибуналів Другої світової війни. Після завершення Другої світової війни міжнародна спільнота заявила, що прагне запобігти повторенню жаху, що відбувався під час війни. Для того щоб зробити запізнілий крок до виконання цього зобов'язання, очевидно, що злочин прямого і публічного підбурювання до агресії потрібно включити до Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Більше того, в інтересах миру та справедливості, а також постійного розвитку міжнародного кримінального права такий крок є вкрай необхідним.

В іншому суді МКС кенійський радіомовник Джошуа Арап Санг, прихильник віце-президента Вільяма Руто, був звинувачений у тому, що він «сприяв, у трактуванні статті 25 (3) (d) (i) Статуту, вчиненню злочинів проти людства: вбивства, депортації або примусового переселення та переслідування населення» на основі його передач під час виборів президента Кенії 2007 року. [12]. Оскільки жодного обвинуваченого ще не було засуджено згідно зі статтею 25 (3) (d) (i) Статуту.

У справі Лубанга судді зазначили, що вимога *actus reus* щодо спільного вчинення злочинів відповідно до статті 25 (3) (a) вимагає «узгодженого суттєвого внеску кожного співучасника, що призводить до реалізації об'єктивних елементів злочину» [13].

Трибунали також розглядали цілий ряд факторів, що пояснюють виникнення конфлікту, включаючи економічний колапс, конституційні кризи та занепад домінуючих ідеологій, наприклад соціалізму радянського типу. Однак, коли йдеться про осмислення широкої участі населення в насильстві та культурних резонансах урядової програми релігійних чи етнічних переслідувань, політична пропаганда взяла на себе неабияку роль у міжнародно-правовій історії. Інтригує те, що причинно-наслідковий зв'язок, який приписується пропаганді, посилюється на кожному новому міжнародному трибуналі, починаючи з відповідальності співучасника в Нюрнберзі і досягаючи свого zenіту в Медіа-суді МКТР.

Слабкі докази наслідків провокаційних закликів також були проблемою для інших судових процесів щодо пропаганди, в деяких випадках призводячи до виправдання обвинуваченого. У судовому процесі над сербським політиком-націоналістом Воїславом Шешелем у МКТЮ прокуратура шукала свідчень від інсайдерів, колишніх високопоставлених шешелівців, щоб підтвердити теорію про те, що підсудний мав беззаперечний авторитет серед своїх послідовників, і що його публічні виступи та трансляції спонукали до здійснення злочинів проти людства. На початку судового розгляду шестеро «шешелівців» давали свідчення про це, але в ході судового розгляду цей наріжний камінь справи обвинувачення загубився.

Судові палати міжнародних трибуналів надавали причинну роль пропаганді у випадках, коли підсудного звинувачували в першу чергу на основі мовленнєвих актів, а також у випадках, коли мова не є частиною *actus reus*, а пропаганда є способом ілюстрації загального контексту злочинів.

Однак поширеність пропаганди в судових рішеннях міжнародного кримінального судочинства часто не відповідає доказовій основі, представленій обвинуваченням у конкретних судових процесах. Показання пособників чи інсайдерів відсутні або відкликалися на суді, свідчення очевидців про вплив пропаганди часто ґрунтувалися на свідченнях з чужих слів, а експерти, хоча вони були вирішальними в деяких

трибуналах, були відсутніми або виключеними з інших. Недостатньо ясності та послідовності щодо того, який поріг допустимості для експертизи про пропаганду та свідчень очевидців та експертів, які могли б довести причинність пропаганди на таких судових процесах.

Кримінальне законодавство зазвичай застосовує жорсткі тести для визначення взаємозв'язку причин та наслідків поза розумним сумнівом. Юридична доктрина умовно поділяє причинний зв'язок на два типи: матеріальну причинність та юридичну причинність. Матеріальна причина або «фактична причина» є справжньою причиною події. Встановлення фактичної причини вимагає переконливих доказів прямої причинності, яка проходить тест «якби не» або *sine qua non*, що є фактичним методом доказування для виявлення причини, без якої подія не могла би відбутися [15]. Юридична причинність або «найближча» причина – це причина, яка була вибрана серед положень політики чи статуту як найбільш юридично актуальна.

Посилаючись на пропаганду, використовуючи причинну мову, хоч і метафору, вони можуть сягнути ще давніше в історії конфлікту, ніж юридичні причини, які повинні мати достатньо доказів, але не йдучи так далеко назад, як віддалені причини. Судді заявляють про пропаганду, щоб вирішити питання макро-причинного зв'язку, але в протоколі судового розгляду зазвичай недостатньо доказів для того, щоб задовільнити традиційні тести на причинність у кримінальному законодавстві. Це відбувається як у судових процесах, коли підсудного звинувачують у злочинах, не пов'язаних із пропагандою (наприклад, Тадича), а також у випадках, коли пропаганда є елементом *actus reus* звинуваченої поведінки (наприклад, Штрайхер, Акайесу, Нахімана) [15].

Разом із тим у справі Шешеля судді відкидають будь-яку роль підбурювальної мови щодо скоєння злочинів, залишається незрозумілим, які додаткові докази, крім того, що вже надано обвинуваченням, було потрібно слідчій палаті, щоб продемонструвати причинність. Ця сфера міжнародного кримінального права, можливо, більше ніж будь-яка інша, піддається загрозі від невизначеності доказів, необхідних умовно для виконання елементів злочинів. По-друге, посилення на пропаганду дозволяють міжнародним суддям показувати загальну відповідальність за конфлікт таким чином, що покладатиме вину на політичну владу.

Пропаганда повертається знову і знову, в різні епохи та на різних континентах. Існує щонайменше декілька пояснень поширеності пропаганди у правовому мисленні про масові злочини, у порядку зростання абстракції. Пропаганда лежить у невизначеній та неоднозначній території причинно-наслідкового зв'язку, оскільки вона часто виникає під час найгостріших моментів збройного конфлікту і закладає основу, як було зазначено в рішенні Штрайхера, «необхідних психологічних та політичних умов для війни».

У міжнародних кримінальних трибуналах пропаганда стала служити чорною скринькою невизначеного причинного зв'язку, контейнером, в який судді передають все, що було культурним, контекстуальним та історично зумовленим. Посилання на пропаганду дозволяють міжнародним суддям, які розглядають справи про масові злочини, посилатися на умови, ніби вони були причиною, і, роблячи це, оголошувати джерела колективного насильства та відповідати на постійне питання «чому?».

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Пропаганда війни являє собою злочин у міжнародному праві, міжнародне визнання протиправності дій лише в тому випадку, коли такі дії призвели до суттєвої шкоди. Тобто наслідком пропаганди війни має бути або початок військових дій, або пряма шкода, завдана внаслідок дій сторін, спрямованих на розв'язування війни чи утиску певної соціальної групи в будь-який спосіб.

Ця стаття прагнула окреслити значення та масштаби заборони пропаганди війни у міжнародному праві з урахуванням судових рішень Міжнародних кримінальних трибуналів та судів. Зважаючи на те, що йдеться про тему, яка не була детально проаналізована протягом кількох років, необхідно було скористатися багатьма детальними історичними та первинними джерелами, щоб контекстуалізувати обґрунтування включення такої заборони в міжнародне право та визначити її значення.

Як у випадку з вирокм Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді щодо засновників радіостанції RTLМ, де трибунал визнав винними та притягнув до відповідальності директора радіостанції Ф. Нахімана та ведучого Ж. Руджу у вигляді довічного строку ув'язнення та 12 років позбавлення волі відповідно. Притягнення до відповідальності стало можливим після того, як було доведено, що внаслідок передач радіостанції збройні групи Інтерахамве та інші ополченці були підбурені до агресивних дій та вбивства представників народностей тутсі через заклики та обґрунтування RTLМ, що тутсі є ворогами Руанди. Тобто притягнення до міжнародної відповідальності стало можливим лише після того, як було доведено причинно-наслідковий зв'язок між сюжетом RTLМ та масовими вбивствами представників народності тутсі підбуреними на такі дії ополченцями.

Незалежно від того, чи будуть держави нехтувати своїми зобов'язаннями утримуватися від пропаганди війни або забороняти такі дії, як вимагається згідно зі статтею 20 (1) Пакту, цілком ймовірно, що громадяни, які борються за права людини на національному, регіональному і міжнародному рівні, все частіше будуть прагнути до забезпечення виконання державами цих зобов'язань.

Список використаних джерел:

1. Hersch Lauterpacht, 'Revolutionary Propaganda by Governments.' URL: https://books.google.com.ua/books?id=shU9AAAAIAAJ&pg=PA279&lpg=PA279&dq=Hersch+Lauterpacht,+%E2%80%98Revolutionary+Propaganda+by+Governments%E2%80%99&source=bl&ots=irF_swmSnC&sig=ACfU3U1DFb9vnyHLVwN1csEg5IQcRnxhiQ&hl=uk&sa=X&ved=2ahUKEwiJvrnlMLoAhVnkosKHaCsD2gQ6AEwAHoECACQAQ#v=onepage&q=Hersch%20Lauterpacht%2C%20%E2%80%98Revolutionary%20Propaganda%20by%20Governments%E2%80%99&f=false
2. Резолюція 110 (II) Генеральної Асамблеї ООН «Заходи, що повинні вживатися проти пропаганди та розпалювачів нової війни» від 03.11.1947 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_274
3. Сафиуллина И.П. Нюрнбергские принципы и их влияние на формирование международных уголовных судов в современных условиях : автореф. дисс. ... к. юрид. н. Казань, 2003. 25 с
4. Judgment in Kayishema and Ruzindana Case. URL: <https://unictr.irmct.org/en/cases/ictr-95-1>
5. Judgment in Nahimana Case. URL: <https://unictr.irmct.org/en/cases/ictr-99-52>
6. Orentlicher D. 'Criminalizing Hate Speech in the Crucible of Trial: Prosecutor v. Nahimana'. 12 New England Journal of International and Comparative Law. 2005. С. 17.
7. Judgment in Nahimana Case. URL: <https://unictr.irmct.org/en/cases/ictr-99-52>
8. Orentlicher D. 'Criminalizing Hate Speech in the Crucible of Trial: Prosecutor v. Nahimana'. 12 New England Journal of International and Comparative Law 2005. С. 17.
9. Prosecutor v Ferdinand Nahimana, Jean-Bosco Barayagwiza, Hassan Ngeze, Case no ICTR- 99-52-T, Judgment and Sentence, 3 December 2003, para 1009.
10. 'Decision on the Confirmation of Charges Pursuant to Article 61(7)(a) and (b) of the Rome Statute Sang'. Ruto, Kosgey and Sang (ICC-01/09-01/11), Pre-Trial Chamber, 23 January 2012 at §366-367(a)-(d). URL: <https://www.icc-cpi.int/pages/record.aspx?uri=1314535>
11. Decision on Confirmation of Charges, Lubanga Dyilo (ICC-01/04-01/06), Pre-Trial Chamber, 29 January 2007, at § 346. URL: <https://www.icc-cpi.int/pages/record.aspx?uri=266175>
12. Judgment in Tadic Case. URL: <https://www.icty.org/?q=en/press/tadic-case-verdict>
13. Hart H.L.A, Honoré T. Causation in the Law. Oxford : Clarendon Press, 1985. At 110-4.
14. Richard Wilson. Propaganda and History in International Criminal Trials. URL: https://www.researchgate.net/publication/303891499_Propaganda_and_History_in_International_Criminal_Trials